

GRADNIKOV PREVOD VIC OB DANTEJEVI 700 LETNICI

V lepi in domiselni opremi Matjaža Vipotnika — melanholična, mesečinska lila proga vic sredi med zamolklordečo progo pekla spodaj in zlatim sijajem raja zgoraj — je Cankarjeva založba v zbirki »Bela krizantema« izdala Alojza Gradnika prevod drugega dela Dantejeve »Božanske komedije« — Vice. Prvi del Gradnikovega prevoda, »Pekel«, je izšel pri Mladinski založbi v zbirki »Kondor« (zvezek 26) že leta 1959, tretji del, »Raj«, je v rokopisu. K »Peklu« je bil Niko Košir napisal skromno spremno besedo in dokaj obširne opombe. Isti avtor je uredil tudi »Vice«. Spremno besedo nadomestujejo sedaj skope navedbe o pesniku in njegovih delih ter odlomki iz Francesca de Sanctisa »Zgodovine italijanske književnosti«, opombe pa so obširnejše in natančnejše.

Nič ne more biti lepšega in bolj imaginativnega, kakor so besede De Sanctisa, tega italijanskega Prijatelja in Skerliča. Besede, tipične za globoko humanistično literarno zgodovino italijanskega meščanskega liberalizma, ki vidi v umetnini avtonomni fenomen, domala čisto manifestacijo duha. Danteja razume De Sanctis kot pesnika Italije, kakršna je zrasla jezikovno iz literature »sladkega novega stila«, in kot pesnika, ki napoveduje humanizem bolj kot pa očituje srednji vek — razumeva ga in razlaga torej bolj iz tega, kar je nastopilo kasneje kot posledica, in manj iz tega, kar je v Danteju časovno in historično pogojenega ter osnovnega. De Sanctisov esej je briljanten, želeli pa bi vendar nekaj domačega, pa tudi bolj sodobnega in globokega. Stanko Leben je 1940 izdal »Problem Dantejeve Beatrice« in s tem pred vojno zaključil slovensko dantologijo, ki se je bila ob šeststoletnici pesnikove smrti postavila s tako izvrstnim zbornikom kakor je bil Resov »Dante 1321—1921. Ob šeststoletnici smrti velikega genija«. V tridesetih letih do danes nismo prišli dalje, nasprotno — tako kaže — brez potrebe smo celo nazadovali.

Koširjeve opombe so stvarne in za umevanje težkih mest, ki jih je v tako učeni pesnitvi nemalo, dovolj izčrpne. Seveda ne morejo biti povsem izvirne in prav je, da črpajo iz obširnih komentarjev, ki jih ne manjka. Včasih pa bi človek pričakoval razen teh stvarnih razlag še drugih aluzij in globljih navedb. V XXX. spevu bi ob prikazni Beatrice kazalo npr. navesti Prešernovo 49. stanco Krsta z vizijo Bogomile: v istem spevu ob verzu 87. ki govori o slovanski burji, ne bi bilo odveč omeniti problema v tej zvezi (glej Dom in Svet 32, 1919, 175 sl.), res pa greši na tem mestu tudi prevajalec: »venti Schiavi« seveda niso »vetrovi, razpašeni v Slavonije planjavi«. Čeprav se Košir nasploh izogiblje alegoričnim in še celo anagogičnim (na onstranstvo se nanašajočim) interpretacijam, bi ob pojavu Beatrice na triumfalnem vozu vendarle moral omeniti razne razlage — ali je to božji element Cerkve na svetnem elementu — vozu, ali je modrost, ali milost, ali »z vero razsvetljeni um«, kot misli Debevec; vsekakor je gotovo, da to ni samo v božansko sfero dvignjena Bogomila ali »una poenitentium, sonst Gretchen genannt« iz Goethejevega Fausta in ima še esoteričen pomen. K verzu VI 118, kjer nagovarja Dante Kristusa s poganskim izrazom »o višnji Zeus« (»o sommo Giove« v izvirniku) bi želeli opombo — res je izraz »Giove« na koncu verza koristen za rimo, kljub temu pa je nezaslišan in kaže na Dantejevo kombinacijo antike in krščanstva. To je namreč ena od osnovnih potez celotne Komedije, in tu v Vicah še posebej, npr. v XXII. spevu, kjer Dante rimskega

pesnika Stacija pokristjani, da ga more zveličati — v komentarju bi morali o tem slišati več. Dober komentar torej — a omejen na stvarno, faktografsko sfero, ki pa v Komediji vsekakor ni edina.

Doživetje Danteja pa končno ni odvisno ne od bolj ali manj znanstveno ali spretno napisane uvodne študije in ne od učenega ali manj učenega komentarja. Osnova je tekst in prevod teksta. Moja sodba je, da je Gradnikov prevod zelo pesniški in dober prevod. Kjer se je Josip Debevec prizadevno trudil in le mestoma uspel, je Gradnik zajel iz polnega svoje pesniške elementarne govorice in oblikoval prevod iz svojega »ubrano-razklanega« jaza. Ali ni ves Gradnik v tehle tercinah ljubezni (XXX, 34—39) —

In srce moje, ki že dolga leta
v bližini njeni dragi ni čutilo
slasti tesnobe bridke in trepeta,
še preden je oko jo razločilo,
po tajni moči, ki je iz nje žarela,
ljubezni stare sem občutil silo.

Priroda, veličastni spremni akord vizije Vic, je pri Gradniku po slovensko na primer takole podana (I, 115—132):

Zor že premagal ure je mračine,
ki je zbežala, in že so šumljali
morja valovi nama iz daljine.

...

Ko sva bila, kjer rosa si bleščavo
pred soncem krije in se ga obrani,
ker v senci bolj kasno spuhti v višavo,
vidim, da moj vodnik obojne dláni
prostira nežno čez vso rast zelêno,
in ker sem uganil, kaj storiti kani,
sem mu približal lice zasolžêno —

...

Potem ob pustem bregu sva obstala.

Ogromno število ženskih rim za Gradnika ni predstavljalo posebnih težav in prevajalec ni delal — skoraj nikjer — nasilja jeziku in iskal izumetničenega izraza; moške rime so zelo redke (npr. I, 46—51, *nebo* — *rokó* — *glavó*) in dasi so lepe in močne, bi bolje sploh izostale. V satiričnih in ironičnih partijah se je Gradniku prav tako posrečila domača dikcija ob točnem prevodu: ko govori Dante o nestalnosti razmer v Firencah, ga prevaja Gradnik takole (VI, 145—151):

Kolikrat si, kar mi v spominu vstaja,
vse ude menjala in obnovila,
zakon, denar, urad, čas običaja!
Če prav premisliš, boš ugotovila,
da si bolnice tiste slika prava,
ki bôl bi svojo rada pomirila
s tem, da po pernících se premetava.

Toda eno je res: pesniško izražanje Danteja in Gradnika pripada različnim svetovom in stilno različnim osnovnim kategorijam. Pri Danteju je to »dolce stil nuovo«, vsebinsko mojstrsko razširjen v univerzalno enciklopedijo z njenimi številnimi področji in terminologijo. Rime so melodiozne, kadenca verza pa enostavna in prav tako zelo »spevna«, le na manj številnih mestih dramatično vzburkana ali pa potencirana z močnimi cezurami. »Zor že premagal ure je mračine« zveni temneje in teže kot »l'alba vinceva l'ora mattutina« in slavni »tremolar della marina« je muzikalno in s tem tudi predstavno nekaj drugega kot »so šumljali morja valovi«; »tja gor do kroga prvega jasnine« z enim »i« v ženski rimi ne dosega finese treh enakih zvokov v italijanskem »dell'aer puro infino ali primo giro«; »che lascia dietro a se mar sì crudele: e canterò di quel secondo regno« zveni bolj moško in široko v inverznem začetku drugega verza kot prevod, ki za prvim dobro posnetim verzom oslabi v drugem: »ko pušča za seboj morjé trpljenja. O drugem carstvu mi bo pesem pela«.

Primeri, ki smo jih vzeli iz prvega speva, bi se lahko nadaljevali in kopičili. Hočem reči, da je ta Gradnikova dikcija kot v njegovi izvirni poeziji zelo napeta in zgoščena, polna hitrih obratov, obložena s krhkim tkivom enozložnic in dvo-zložnic, z izrazi, kjer se kopičijo konzonanti ali pa prevladujejo trdote polkonzonantov: rake, mrtvake, trn spomina jim po srcu rije, izven strmali, okrog gore, na eni strani v skali, treščil je kot blisk k pekla obali itd. (spev XII). Toliko bolj nenadna in vsa svetla je zato kontrastna miloba pojočih, bežečih pasaž, ki pomenijo v Gradnikovi poeziji tako čudoviti drugi pol njegovega jezika in stila — v »De profundis«, v erotičnih sonetih, v pesmih pomladi, v »Večnih studencih« (XXIV, 100—105):

In ko izginil je v daljavi blede,
da mu zenica komaj je sledila,
kot sem težko sledil njega besedi,
drevesa drugega me vzradostila
je krošnja in nje sadeži že zreli,
ko moja noga tjakaj je krenila.

Lahko bi navajal še posamezne trdote in nespretno izraze npr. XXXIII, 4: »a Beatrice, ko da bôl jo zvija« slabo Gradnik: »e Beatrice sospirosa e pia« izvirnik; »pobožno vzdihujoč je poslušala Beatrice« dobro Debevec. Vendar so za splošno oceno prevoda taka redka mesta nebitvena. Ob fragmentih Župančičevih genialnih poizkusov in ob didaktično zelo uspelem, skrbnem prevodu Josipa Debeveca, — boljsem, kot sodi sam prevajalec o njem, Dom in Svet 38, 1925, 275—277, — da ne omenjam manj značilnega in manj spretnega, čeprav prizadevnega prevajanja T. Debeljaka in poskusov Cirila Zlobca, ali celo samo historično interesantnega Koseskega ali A. Ušeničnika »teološki prevod« XXXIII. speva Raja (Čas 8, 1914, 472—485), gre Alojzu Gradniku zasluga, da je Dantejevo veliko umetnino tako poslovenil in prepesnil, da prevod lahko prištejemo med trajne dobrine našega pesniškega bogastva. Opravil je zares veliko delo in vsi mu moramo biti hvaležni za to. Za sedaj objavljeni odlomki prevoda Andreja Capudra (Problemi 26-III, 1965, 161—176) so premajhni, da bi jih vzeli v obzir, zdi pa se, da tudi obetajo — veliko.

Naše poročilo o izidu Vic bi s tem lahko zaključili. Slovesna priložnost — sedemstoletnica rojstva velikega pesnika, pa nas navaja, da spregovorimo še

besedo, dve o Danteju samem. Božanske komedije vsekakor ni mogoče razložiti ne glede nastanka ne po vsebini in ne po njenem pomenu, če »poznamo cene sukna v Firencah v 13. stoletju«, to je če se oziramo samo na politično, družbeno in ekonomsko stanje Italije, katoliške cerkve in nemškega cesarstva med četrto križarsko vojno (1204) in vlado papeža Janeza XXII. v Avignonu (1316—1334). Tudi druga pot, pot mistike števil, ni zadostna. Res je sicer: kakor se v Krstu dvigne vizija Bogomile ob slapu Savice v devetinštirideseti, to je sedemkrat sedmi stanci, tako se Beatrice prikaže Danteju v tridesetem spevu in je pred tem 34 spevov Pekla in 29 spevov Vic, skupaj 63 spevov, za tem pa trije spevi Vic in 33 spevov Raja, skupaj 36 spevov; 63 in 36 pa sta inverzni in simetrično zapisani številki, pri kateri seštevek števil (6 in 3 oziroma 3 in 6) vsakokrat zneso 9, kar je sveto število, ki vlada v vsej kompoziciji Komedije: devet krogov, trikrat 33, to je 99 spevov; z uvodnim spevom Pekla je vseh spevov sto: število 10 oziroma kvadrat tega števila pa je Pitagorejcem sveto; pri tem je število 33 mistično v najglobljem smislu, ker je to število let Kristusovega življenja... Mistika in simbolika števil pa ne ustvarja poezije, dasi spretno zgrajena kompozicija veliko pripomore k učinku tega veličastnega epa. Isto velja za filozofski »kvadrat« popolnosti, ki ga je Dante poznal iz Aristotela (Nikomahova etika I, 11, 1100 b) prek Tomaža Akvinskega in ki naj se očituje Komediji z njenim četvernim, »kvadratnim« pomenom: dobesedno, alegorično, moralno (tostransko) in anagogično (teološko, onstransko).

Ta srednjeveški aparat pa je še ves samo zunanji. V Dantejevo pesnitev je mogoče prodreti le skozi vertikalno strukturo krščanstvo-antika in rezultat je Komedija kot enciklopedija srednjeveškega duha v literarni, umetniški obliki. Komaj leto pred Dantejevim rojstvom je umrl dominikanec Vincencij iz Beauvaisa (okoli 1190—1264), ki je v znamenitem, ogromnem enciklopedičnem delu »Speculum maius« (80 knjig, 9885 poglavij) podal univerzalno znanje tedanje Evrope; 1258—1273 pa sta nastali »Summa proti nevernikom« in »Teološka summa« Tomaža Akvinskega. Zlasti v Tomaževih delih je povsod prisotna, deloma skozi arabske prevode pronicajoča Aristotelova filozofija, ki spet s svoje strani v nekem smislu ni nič drugega kot filozofsko pregneta enciklopedija antičnega znanja in misli. Podobno je v visoki politiki: katoliški univerzalizem nekakšne federalne božje države v Evropi bije svoj brezupni, a grandiozni boj od Gregorja VII. (1073—1085) proti univerzalizmu posvetne oblasti svetega nemškega cesarstva s Hohenstavfovci na čelu. Rezultat je bil, kakor vemo, neugoden za eno in za drugo stran: razkroj cerkvene doktrine in discipline, izgon v Avignonu in dvig nacionalnih držav. Univerzalizmi so odigrali svojo vlogo. Dante je videl rešitev v umiku cerkvene aktivnosti v notranjo, teološko in moralno sfero in v prevzemu absolutne politične vlade s strani cesarja. V tem se spaja ideja antičnega dominata pred Konstantinom s težnjami clunyjevske redovne discipline. Čeprav se Dante bori proti univerzalističnim zahtevam političnega krščanstva, je vseeno še ves »univerzalist«, samo da v gibelinski obleki. In Vergil, pesnik Avgustovega dvora in po mnenju srednjega veka sibilinski napovedovalec krščanstva, je prav tako duh sinteze — »altissimo poeta« (Pekel IV, 80), pevec Cezarja in prerok Kristusa. Dantejeva antika potemtakem ni predvsem oznanjevalec humanizma, ampak komponenta docela srednjeveškega univerzalističnega mišljenja. Še vedno velja Crocejeva misel: »Kdor bere ali deklamira Danteja romantično, ga pači in izdaja.«

Do tod se spuščamo po krogih dantejevskih spekulacij navzdol — iz gibelinske sfere v clunyjevsko, iz te v teologijo Avguštinove Božje države, od tod k Vergilu in umetnikom antike pa k Aristotelu in k antičnim osnovam kulture. »Višnji Zeus na križu« (Vice, VI, 118) nam v lapidarnem izrazu spoji in presvetli protislovja in sinteze Dantejeve duhovne klime. Toda poleg cistercijanca Bernarda in Dominika, ustanovitelja dominikancev, se na prehodu iz dvanajstega v trinajsto stoletje (od 1182 do 1226) pojavi v meniški kuti tudi Frančišek iz Assisija. Njemu so bratje in sestre sonce, luna in zvezde, izviri studencev, ogenj na toplem ognjišču in »mati zemlja, ki nas hrani in nam gospodinja in daje mnogotere sadove in pisane cvetke in trate«. Sladki novi stil se tudi v teoloških okrožjih že usmerja k posameznikom in ne samo k univerzalističnim shemam. Tudi Dante srečuje na svoji poti skozi podzemске in nebesne sfere prijatelje, znanee in sodobnike — Frančesko iz Riminija, Manfreda in toliko drugih in za vse njih tragične usode najde sočutno besedo in za krivdo razumevanje in odpuščanje. Sam, v prvi osebi, pripoveduje vso velikansko povest in s tem stopnjuje intimnost Avguštinovih Izpovedi ali Hieronimovih literarnih pisem. Epična brezosebnost Homerja in Vergila se umika prizadetosti, ki jo moramo v osebi Odiseja ali Eneja za njuna ustvarjalca šele odkriti. Mistika in astronomija se umikata osebnosti in njenim tragičnim protislovjem. To je anticipirani Shakespeare in nič čudnega ni, da je zgodba o pesniku, ki se je spustil v svet mrtvih, da bi odkril pravi smisel v svetu živih, burila domišljijo sodobnikov in potomcev in da je bila slava Danteja enaka gloriiji, ki jo je naslikal nad mračnimi prostori svojih onstranskih prividov. V teh aspektih Komedije pa je zaroka antike in srednjega veka razdrta in krščanski univerzalizem razdedinjen. Napoveduje se zora humanizma in renesanse tu na zemlji in metafizični blišč raja zbledeva. Antika stopa v nove konstelacije in konjunkcije, da se izrazimo v stilu srednjeveške astronomije. Znanee Engelsove besede o »grandiozni postavi Danteja na meji dveh dob« (v predgovoru iz leta 1895 k italijanski izdaji »Komunističnega manifesta«, K. Marx-F. Engels, Werke. Bd. 4, Berlin 1959, str. 590), ugotavljajo nekaj splošno veljavnega.

Misleč na klasično sintezo antike, srednjega veka in humanizma, na univerzalizem filozofije in humanitete, spoznanja in morale v Božanski Komediji, moramo reči, da pravzaprav ne razumemo, kako da Dantejev poem ni mogel in ne more iziti v slovenski izdaji kot celota. Debevčev prevod je zakopan v letnikih »Doma in Sveta« od 1910—1925, od Gradnikovega izide en del v »Kondorju«, drugi v »Beli krizantemi«, tretji obleži v predalu — menda vendar ne bodo morali Slovenci na knjigo čakati, podobno resigniranim Dantejevim dušam v vicah, vse do sedemstoletnice pesnikove smrti, ki jo bodo zanamci, upajmo, še slavili, a šele leta dva tisoč in enaindvajset!

Jože Kastelic